

Sladana JOSIPOVIĆ, prof.
Filozofski fakultet
Osijek

UDK 261.7(497.1)
Kategorija: Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 16.09.2008.

Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima njemačkog podrijetla na primjeru daljskog župnika Petra Fischera

U radu je prikazana sudbina daljskog župnika Petra Fischera nakon uspostave komunističkog režima u Jugoslaviji 1945. godine. Budući je bio katolički svećenik njemačkog podrijetla Fischer se našao u nemilosti novih vlasti, koje su oštro progonile Folksdojčere i pripadnike Katoličke crkve, o čemu se govori u uvodnom dijelu rada. U nastavku rada prikazano je Fischerovo uhićenje i boravak u Radnom logoru Valpovo, neuspješno iseljenje u Austriju, povratak u Valpovo, te naposljetku njegov bijeg iz logora. Izuzetno zanimljiv i neobičan spasonosni put daljskog župnika završava u Linzu u Austriji, gdje je, kao najstariji svećenik Đakovačke (Bosanske) i Srijemske biskupije, umro 2007. godine u 96. godini života.

Uvod

Dolaskom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) na vlast 1945. godine započela je sustavna represija usmjerena na sve protivnike novog režima, u prvom redu pripadnike njemačke i austrijske manjine – Folksdojčere, te pripadnike Katoličke crkve. Što se tiče Folksdojčera, oni su za novu vlast predstavljali državne neprijatelje, koji su u prethodnom režimu, nastalom po uzoru na nacističku Njemačku, bili povlaštena skupina i surađivali s okupacijskim vlastima. Svi daljnji postupci prema pripadnicima njemačke manjine objašnjavali su se činjenicom da su “/.../ Njemci njemačke manjine od dana naseljavanja u našu zemlju, a sve do danas radili protiv interesa naroda Jugoslavije, stavljajući se u službu Njemačkih imperijalista. To se naročito ispoljilo u toku ovog rata, kada su oni sa svim sredstvima aktivno angažovali se u borbi protiv naše vojske i Narodno-oslobodilačkog pokreta uopće.”¹ Takav stav rezultirao je oduzimanjem imovine, nacionalnih i građanskih prava, protjerivanjem i zatvaranjem u logore velikog broja Folksdojčera, koji su kraj rata dočekali u Jugoslaviji. Naime, krajem 1944. godine njemačke su vlasti, potaknute razvojem događaja na europskim ratištima, organizirale iseljenje Folksdojčera iz Jugoslavije u Njemačku. Budući da je zapovijed za iseljenje stigla sa zakašnjenjem, ono nije provedeno do kraja i veliki je broj Folksdojčera dočekaio uspostavu komunističkog režima. To su mahom bili Nijemci (žene djeca, starci) koji se nisu smatrali odgovornim za zbivanja tijekom rata, očekujući da će se nakon završetka rata vratiti njihovi susjedi, prijatelji i rodbina.² Ono što je uslijedilo bilo je kolektivno kažnjavanje svih pripadnika njemačke manjine, potvrđeno i zakonskim aktom donesenim 21. studenoga 1944. godine po nazivom “Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile”. Tim je zakonskim aktom određen i položaj Nijemaca budući da je određeno da na dan stupanja te Odluke na snagu u državno vlasništvo prijede: “1. sva imovina Njemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalaze na teritoriju Jugoslavije; 2. sva imovina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije”.³

Sličan stav kao i prema Folksdojčerima, komunističke su vlasti zauzele i prema Katoličkoj crkvi i njenim predstavnicima. Osim ideoloških razilaženja između vjere i vlasti utemeljene na ateističkoj osnovi, Katolička se crkva našla suočena s optužbama

¹ Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri MUP-u FD Hrvatske, Zagreb izvješćuje upravne odjele oblasnih, okružnih i gradskih NO-a o postupku repatrijacije (iseljavanja/protjerivanja) folksdojčera, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, Slavonski Brod, 2006., str. 245.

² Vladimir GEIGER, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb, 1997., str. 27.-28.; Vladimir GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, Osijek 1999., str. 7.

³ V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 7.

o navodnoj suradnji s ustaškim režimom i protudržavnom djelovanju protiv novih vlasti: "Stup reakcije, njen organizator i nosioc je katolička crkva i njen kler, skoro stopostotno na čelu sa nadbiskupom Stepincem. /.../ Popovi djeluju vrlo oprezno i lukavo iskorištavajući vjersku zaostalost naroda, opće teško stanje izazvano ratom, opću nestašicu živežnih namirnica, sušnu i nerodnu godinu itd."⁴ "Novoj vlasti također je smetalo to što je Katolička crkva bila jedina ustanova izvan njenog nadzora, a s vremenom je postala i jedino uporište oporbe u vrijeme kad višestranačje nije ni postojalo, što komunisti nisu nikako mogli prihvatiti."⁵ Upravo iz tog razloga vlasti su nastojale što više kompromitirati, materijalno i financijski oslabiti Katoličku crkvu, te otežati njen pastoralni rad i na taj način smanjiti utjecaj Crkve u društvu. S tim ciljem uslijedila su brojna javna suđenja i smaknuća svećenika, koja su bila popraćena velikom anticrkvenom promidžbom, osobito u novinama i na radiju, a trebala su ostaviti što snažniji dojam na stanovništvo: "Pripremamo nekoliko javnih suđenja, gdje ćemo nekoliko gadova i javno likvidirati. Među tima u Dalju, mislimo javno osuditi popa Astaloša⁶ poznatog krvnika, koji se nalazi kod nas u zatvoru".⁷

Dakle, iz svega navedenog moglo bi se zaključiti da su predstavnici Crkve i njemačke manjine bile dvije najugroženije skupine u Jugoslaviji, osobito u prvim godinama od njenog nastanka, što se očituje i u primjeru sudbine daljskog župnika njemačkog podrijetla Petra Fischera, koji je i sam, u razgovoru sa župnikom osječkog Gornjeg grada, Josipom Šeperom, istaknuo kako je jedina njegova krivica u tome što nosi njemačko prezime i što je svećenik.⁸

Uhićenje Petra Fischera

Petar Fischer rodio se 26. lipnja 1912. godine u Čalmi (Srijem). Osnovnu je školu završio u Kukujevcima, a osam razreda gimnazije u Vinkovcima. U razdoblju od 1932. do 1937. godine studirao je teologiju u Đakovu, gdje ga je 7. veljače 1937. godine biskup Antun Akšamović zareadio za svećenika. Prva mu je služba, kapelanska, bila u Cerni, a zatim u Županji. Od 1938. do 1943. godine upravitelj je župe u Surčinu,

⁴ Javni tužitelj Hrvatske, Zagreb izvješćuje javnog tužitelja DF Jugoslavije, Beograd o političkim prilikama u Hrvatskoj te ukazuje na niz poteškoća, znatnim dijelom u Slavoniji i Srijemu, nastalih uz ostalo i samovoljom JA, OZN-e, Narodne milicije i raznih organa "narodnih vlasti", u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, str. 285.

⁵ Miroslav AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno – državni odnosi od 1945. do 1966. godine. Primjer Zagrebačke nadbiskupije*. Zagreb, 2003., str. 17.

⁶ Josip Astaloš (1897.-1945.); godine 1945. bio je župnik u Osijeku III (Donji grad). Nakon uhićenja i suđenja, javno je smaknut u Dalju 5. kolovoza 1945. godine.

⁷ Okružni komitet KP Hrvatske Osijek izvješćuje Oblasni komitet KP Hrvatske za Slavoniju, Osijek o političkom stanju u Okrugu Osijek, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, str. 192.

⁸ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 22/1945, 4. kolovoza 1945.

nakon čega dolazi u Dalj za upravitelja župe, gdje je i dočeka kraj rata i uspostavu komunističkih vlasti.⁹

Proces preuzimanja vlasti u "oslobođenim" gradovima i selima, pa tako i Dalju, od strane komunista uključivao je popisivanje i uhićenje Nijemaca od strane Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a): "Istim proglašenjem OZN-a poziva sve pripadnike njemačke manjine radi popisa. U vezi s tim OZN-a već prvog dana izvršit će mobilizaciju činovnika /pisara/ potrebnih za rad na popisu Nijemaca, ustrojiti knjige za popis istih. Nakon izvršenja popisa Nijemaca predviditi logore, organizovati ishranu, stražu i.t.d. a tek poslije toga uslijedit će hapšenje Nijemaca po naređenju OZN-e za Slavoniju".¹⁰ Postupak uhićenja i odvođenja iz Dalja Fischer opisuje sljedećim riječima: "Dali su mi jedan formular, koji sam morao ispuniti dok je naoružani stražar stajao pored mene. Uz uobičajena pitanja o osobnim podacima, tu je bilo i ono odlučujuće: 'Nacionalnost' i 'Što si učinio za NOB?' Nakon što sam te rubrike ispunio s 1. 'Nijemac' i 2. 'Ništa', bio sam odmah uhićen". Fischer dodaje da je na upitniku bila još jedna zanimljiva rubrika, koju se, pod prijetnjom smrtno kazne, moralo popuniti savjesno i točno: "Izjavljujem da od svoje pokretne imovine nisam ništa sakrio niti poklonio".¹¹

Na dan 6. srpnja 1945. godine zajedno s Fischerom, uhićeno je još 74 žitelja Dalja, mahom žena, djece i staraca, budući da je veliki dio njihovih sumještana iselio tijekom listopada 1944. godine. Nakon što su cijeli jedan dan i noć proveli na trgu, ukrcani su u stočne vagone i odvezeni u Osijek, odakle su pješice upućeni u logor Josipovac. No, po dolasku u Josipovac, zatekli su prazan logor, koji je bio premješten u Valpovo te je Fischer, zajedno sa svojim sumještanima upućen u Radni logor Valpovo. Na putu su im se priključile još neke skupine Folksdojčera, te ih je po dolasku u Valpovo bilo oko 3000.¹² Prema planu državnih vlasti o protjerivanju, svi Folksdojčeri iz valpovačkog,

⁹ Antun JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, Đakovo 2007. str. 23.

¹⁰ Upravni odjel Oblasnog NOO-a za Slavoniju, Osijek dostavlja Upravnom odjelu Okružnog NOO-a, Osijek napatke "o preuzimanju vlasti u novo oslobodjenim gradovima", s posebnim osvrtom na ovlasti i način djelovanja OZN-e, a Upravni odjel Okružnog NOO-a napatke prosljeđuje Kotarskom NOO-u Vinkovci, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, str. 140.

¹¹ Peter FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958. [rukopis]; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf 1961., München 1984., Augsburg 1994., München 2004., str. 535.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, München/Sindelfingen 1993., str. 768.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 379.

¹² P.FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 769.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 378, 380.

kao i ostalih logora, trebali su u dogledno vrijeme biti iseljeni na područje Austrije i Njemačke.

Odmah nakon što je župnik Fischer 6. srpnja odveden iz Dalja u Osijek, a iz Osijeka u logor u Valpovo, podnijeli su žitelji mjesta Dalj opširnu predstavku potpisanu Hrvatima i Srbima Upravnom odjelu Oblasnog Narodnooslobodilačkog odbora (NOO) za Slavoniju u Osijeku i zamolili da se župnik pusti na slobodu i vrati u Dalj. Za njegovo se puštanje zauzeo i biskup Akšamović koji je 28. srpnja 1945. godine uputio predstavku Ministarstvu unutarnjih poslova u Zagrebu, Zemaljskoj komisiji za repatrijaciju Nijemaca. U predstavi Akšamović ističe kako je Petar Fischer iz svoje župe odveden radi toga što nosi njemačko prezime iako je rođen u Hrvatskoj, pohađao hrvatsku pučku školu i gimnaziju te hrvatsku bogosloviju. Nakon zaređenja na vlastitu je želju služio samo u hrvatskim mjestima, gdje je ostao u "najboljoj uspomeni kako kod Hrvata tako i kod Srba". Nadalje, Akšamović upozorava kako Fischer nikada nije podržavao kulturni i politički pokret njemačke manjine, tj. da nije bio član Kulturbunda, te da je za vrijeme okupacije štitio jednako i Hrvate i Srbe od progona državnih i vojničkih vlasti. Predstavku završava riječima: "Biskupski Ordinarijat stoji na stanovištu, da je najjači argumenat za kulturnu i političku ispravnost kod svakoga, pa i kod župnika Petra Fišera dokazana činjenica, što uza sav poznati teror nije dao slomiti i nije se upisao u kulturbund, te što je odvažno i veselo dočekao sa svojim žiteljima u Dalju Hrvatima i Srbima Oslobodilačku vojsku. Biskupski Ordinarijat moli Naslov, da izvoli izdati potrebite odredbe, da se župnik Petar Fišer pusti na slobodu i vrati u svoju župu ..." ¹³

Odgovor od strane Zemaljske komisije za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutarnjih poslova uslijedio je 16. kolovoza 1945. godine. U odgovoru je stajalo da im slučaj župnika Fischera nije poznat, budući da Oblasna komisija za repatrijaciju Nijemaca rješava sve pojedinačne slučajeve, dok se samo u iznimnim slučajevima traži intervencija Zemaljske komisije u Zagrebu. Ističu da su zatražili od Oblasne komisije izvještaj o župniku i čim prime podatke donijet će rješenje i o tome obavijestiti Ordinarijat. ¹⁴

U međuvremenu, Fischer je nakon nešto više od dva tjedna provedenih u Valpovu, 22. srpnja 1945. godine zajedno s ostalim zatvorenici (njih oko 1800) ukrcan i upućen prema Austriji i Njemačkoj. Dva dana kasnije, 24. srpnja, transport u kojem se nalazio Fischer stigao je u Ljubljanu, no britanske okupacijske vlasti nisu dopustile ulazak u Austriju, te je transport vraćen natrag u Jugoslaviju. Nakon nekoliko dana putovanja, po velikoj vrućini, u zatvorenim i zaključanim vagonima transport se zaustavio u Velikoj Pisanici kod Bjelovara. Idućeg su dana stigla još dva transporta vraćena s granice, tako da se u logoru Velika Pisanica, koji je mogao

¹³ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 28. srpnja 1945.

¹⁴ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 54/1945, 16. kolovoza 1945.

primiti samo 1000 zatvorenika, tada našlo oko 6000 Folksdojčera, pretežito žena, djece i staraca.¹⁵ Naime, austrijske i njemačke vlasti, zbog političkih, gospodarskih i socijalnih razloga, više nisu bile u mogućnosti primati izbjeglice, koje su od sredine 1945. godine pristizale, ne samo iz Jugoslavije, već i iz Mađarske i Čehoslovačke.¹⁶ O boravku u Velikoj Pisanici župnik Fischer svjedoči: "Bilo nas je 10 svećenika, od toga dva njemačka. Bili smo smješteni u svinjac. Kako su partizani uvidjeli da nema mjesta za sve u logoru, otjerali su svih 6000 ljudi van. Tako sam boravio 10 dana pod vedrim nebom. Mnogi su pobjegli, a mnogi su umrli od posljedica umora i odricanja. Tih deset dana 6000 ljudi nahranjeno je iz 20 lonaca, od kojih je svaki zapremao 60 litara tekućine, dakle ukupno 1200 litara juhe podijeljeno je na 6000 ljudi i to dva puta dnevno. Tako je 6000 ljudi dnevno dobivalo 2400 litara juhe i na 50 glava po jedan kukuruzni kruh, koji je težio nešto više od kilograma".¹⁷

Za vrijeme boravka u Velikoj Pisanici, zahvaljujući intervenciji Biskupskog Ordinarijata i žitelja Dalja, stigla je naredba da se župnika Fischera, kao asimiliranog Hrvata pusti na slobodu. Dana 3. kolovoza 1945. godine Fischer je vraćen u Osijek¹⁸, te mu je naredeno da se odmah po dolasku mora prijaviti Oblasnom NOO-u, što je i učinio već idućega dana kada je, prilikom prijave, ponovno uhićen. Uhićenje je uslijedilo na temelju nove optužbe od strane daljskog učitelja Branka Zadrovića, koji je Fischera optužio "da je častio ust. dužnosnike, koji su došli u Dalj da apse Srbe. On da je za sve to znao i nije upozorio narod da se skloni, pa stoga smatraju njega krivim za ta apšenja. Nadalje mu se inkriminira, da je bio u Kulturbundu, da su mu roditelji gorljivi Nijemci, koji su otišli u Njemačku, a on da je to mogao spriječiti; da mu je brat bio kuhar u jednoj "SS" jedinici i t.d."¹⁹ Istoga dana, 4. kolovoza, Oblasni NOO uputio je Biskupskom Ordinarijatu odgovor na njihovu molbu za puštanjem župnika Fischera od 28. srpnja 1945. godine. Ističu da je nakon provjeravanja podataka u molbi i saslušanja župnika Fischera nakon njegovog puštanja iz logora donesena odluka da se molba Ordinarijata, kao neumjesna, odbija. Razlozi odbijanja navedeni su u pet točaka:

¹⁵ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 768.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 378.

¹⁶ V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 10.

¹⁷ Isto, str. 379.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 769.

¹⁸ Ostatak Folksdojčera iz Velike Pisanice upućeno je prema istoku, u logore Valpovo i Krndija, te druge logore u Slavoniji, Baranji, Srijemu i Bačkoj. V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 11.

¹⁹ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 22/1945, 4. kolovoza 1945.

1. U samoj molbi se navodi da je Fišer Petar župnik u Dalju Njemačkog porijekla, a ne navodi se da bi isti bio sudjelovao u NOB-i našega naroda niti kao borac niti se navodi da bi on bio pomagao NOP.

2. Ustanovljeno je da su i otac i majka Fišer Petra Njemačkog porijekla, da su članovi kulturbunda i da su u jesen 1944 pred povlačenje Njemačke vojske otišli u Njemačku.

3. Ustanovljeno je da Fišer Petar imade 4 brata u Njemačkoj vojsci, te da je jedan od njih tamo i poginuo u borbi u Bosni koja je vodjena protiv naše vojske.

4. Navodno intervenisanje Fišer Petra za ljude koji su bili proganjani od izdajničke vlasti ne menja ništa na stvari što bi koristilo Fišer Petru, jer je on znao za slučaj da će biti uhapšen Branko Zadrović, učitelj iz Dalja 19.II.1945. pošto su mu to saopćile ustaške glavešine koje je on pozvao k sebi na večeru u Dalju, pa to nije javio Zadroviću ni kao prijatelju ni kao narodnom učitelju ni kao antifašisti, te je tako isti bio uhapšen.

5. Skoro polovina molbe nemogu biti mjerodavni da daju savjete u ovoj stvari i da potpisuju molbu, jer su i oni njemačkog porijekla ili su članovi kulturbunda ili su ratni spekulantni ili su pomagali ustaški pokret, a ima imena koja su se po dva puta potpisali, među potpisnicima ima takovih koji nikada i ničim nisu pomagali narodno oslobodilački pokret.²⁰

Nakon uhićenja u Osijeku, Fischer je stavljen pred sud koji je ocijenio da je "opasni fašist" i odredio njegovo upućivanje u kaznionicu Stara Gradiška. "Međutim, moj stražar nije dobro pazio kud me mora voditi pa me naprosto odvede natrag u Valpovo, jer je znao da sam iz valpovačkog logora."²¹ Tako je Petar Fischer, nakon nekoliko sati slobode, po drugi put završio u Radnom logoru Valpovo.

Internacija u Radnom logoru Valpovo

Radni logor Valpovo bio je najveći logor za Folksdojčere u Hrvatskoj. Osnovan je u svibnju 1945. kao sabirni logor za preostale pripadnike njemačke manjine s područja istočne Slavonije i Baranje, pretežito za Nijemce Osijeka, Vinkovaca, Našica, Valpova i okolice. Bio je smješten između stare valpovačke ciglane i sajmišta iza kapelice sv. Roka, "ogradaen visokom bodljikavom žicom i s kulama stražara". Raspušten je u svibnju 1946. godine, a pretpostavlja se da je u godinu dana djelovanja kroz logor prošlo oko 3000 Folksdojčera.²²

²⁰ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 12748-1758/1945, 4. kolovoza 1945.

²¹ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, str. 24.; Antun JARM, *Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, u: Zvonimir ŠEPAROVIC (ur.), *Da se ne zaboravi*. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, Zagreb, 2002., str. 85.; Antun JARM, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, u: *Đakovački glasnik*, Đakovo, 8. veljače 2004.

²² V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 11., 16.

Važno je istaknuti kako, prema svjedočanstvima logorašima, a i samog Fischera, u logoru Valpovo nije bilo smaknuća i ubijanja, niti se isticao po okrutnosti ili sadizmu. U svom pismu dr. Vladimiru Geigeru iz travnja 1995. godine Fischer ističe: "Istina je, da u Valpovu nije bilo ubijanja. U moje doba nije ubijen niti jedan. Poslije mojeg bijega je navodno, kako sam čuo, jedan ubijen, i to exemplarno, da se ne bi više nitko usudio bježati".²³ Logoraši su najčešće bili kažnjavani određenim fizičkim poslovima, a nerijetko se događalo da naredbe zapovjednika logora nisu provedene, ili su bile ublažene. Česte su bile i situacije u kojima su stražari pomagali logorašima pri unošenju hrane i ostalih potrepština u logor: "Pred ulazom u logor se opetovano pucalo. Tada sam upitao stražara zašto toliko puca, 'Moram', rekao je. 'Već sam krišom unio dvanaest paketa u logor.' Pucnjava je, dakle, trebala stvoriti dojam kako stražari savjesno obavljaju svoj posao. Takvih je situacija bilo bezbroj". Međutim, pored dvostruke zapovjedne linije u logoru, koju su činili logorski komesar i logorski zapovjednik, stvarno vođenje logora bilo je u rukama logorskog osoblja, koje su činili sami logoraši i koji su zbog malih osobnih privilegija bili spremni mučiti ostale zatvorenike. „Bilo je mnogo primjera prerevnog ponašanja tih zatvorenika, koji su svojim postupcima učinili puno zla.“²⁴

Unatoč činjenici da u Radnom logoru Valpovo nije bilo ubijanja, izrazito loši životni uvjeti bili su dovoljni da živote u logoru izgubi preko 1000 Folksdojčera. Slaba prehrana (gusti grah ili juha s brašnom, ponekad tjesteninom, bez soli i mali komadić kruha), nedovoljna mogućnost održavanja osobne higijene, pomanjkanje lijekova i liječničke pomoći te naporni fizički radovi po svim vremenskim prilikama doveli su do velike stope smrtnosti, te je svakodnevno u logoru umiralo 5 – 10 osoba. "Slabljenje organizma najjasnije se pokazivalo kroz nezacjeljivanje rana; čak ni obične ogrebotine nisu zarastale, nego su se proširivale."²⁵ Posljedica toga bila je i pojava zaraznih bolesti kao što su dizenterija, difterija, šarlah i tifus pjegavac, koji su najčešće pogađali djecu i starije osobe. Od jeseni i zime 1945. godine u logoru Valpovo hara epidemija tifusa pjegavca, čiji su prijenosnik bile uši, koji je u zimu 1946. poprimio zastrašujuće razmjere, te je u prva tri mjeseca 1946. godine u logoru Valpovo umrlo

²³ Fischerovo pismo dr. sc. Vladimiru Geigeru, travanj 1995. Ovim se putem zahvaljujem dr. Geigeru na ustupljenim pismima i literaturi.

²⁴ P.FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 537.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 770.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 380.

²⁵ P.FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 769.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 380.

766 osoba.²⁶ Nakon intervencije vojne sanitarne ekipe u proljeće 1946. godine, koja je logor raskužila DDT-om, sredstvom za uništavanje gamadi, i u jednoj baraci napravila tuševe s toplom vodom, tifus je postupno nestao.²⁷

Unatoč velikoj stopi smrtnosti, broj zatočenih u logoru ostao je isti do kraja 1945. godine, jer su u logor u više navrata dopremeni oni Folksdojčeri koji su pred kraja rata izbjegli u Njemačku i Austriju, a po završetku su se rata vratili u domovinu. “Opetovano sam susretao povratnike iz Austrije, koji su se nadali da će tu – kod kuće – naći sve onako kako je bilo kada su otišli. No, njih su najčešće zaustavljali već u Zagrebu ili u Osijeku – neki koji su stigli do Osijeka su opljačkani (oduzeto im je prstenje, naušnice) i otpremljeni u Valpovo.”²⁸

Većina radno sposobnih logoraša iz Valpova tijekom svoje internacije bili su korišteni kao besplatna radna snaga na poljoprivrednim dobrima i u različitim poduzećima. Uobičajenu praksu kupovanja radnika opisuje i Fischer: “Pred ulazom u logor su stajali kupci koji su trebali radnu snagu. Cijenu su plaćali upravi, nakon čega je ‘kupljeni’ radnik morao obavljati poslove za koje nije bivao plaćen”. Iako se, kako ističe Fischer, radilo o “najgorem obliku trgovanja robljem” mnogi su se na taj način spasili, jer su na poslu dobivali normalnu prehranu, a ponešto su mogli ponijeti i svojoj djeci, a zbog popuštanja stege nad logorašima uslijedili su i bijegovi.²⁹

U rujnu 1945. godine Petar Fischer je također dodijeljen na rad i to Župnom uredu u Valpovu, što saznajemo iz njegovog pisma upućenom Biskupskom Ordinarijatu od 10. rujna 1945. godine. Pismo, u cijelosti, glasi:

Prečastnom Biskupskom Ordinarijatu

u Đakovu

Poslije moje katastrofe pruža mi se prilika, da se prvi puta lično javim prečastnom Naslovu.

Koliko sam razumio preč. Naslov je točno upućen o čitavoj mojoj nevolji i poduzeo je mnogo truda da mi pomogne. Duboko sam zahvalan.

Međutim zlobom jednoga čovjeka, koji me ponovo krivo obtužio, sav je uspjeh porušen, jer sam ja nakon jednog dana slobode, ponovo uhapšen i sproveden u logor. Ali ništa zato.

²⁶ Vladimir GEIGER, Epidemija tifusa u logorima za folksdojčere u Slavoniji 1945./1946. i posljedice, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 39, br. 2, Zagreb, 2007., str. 369, 380.

²⁷ *Isto*, str. 381.

²⁸ *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.

²⁹ P. FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.-537.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 769.-770.; V.GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 12., 380.

Ja ne gubim pouzdanje u Božju Providnost. Čak šta više mislim da je ovo sve po Božjoj Providnosti i moralo tako biti, jer u logoru od 3000 ljudi nužno je potreban svećenik. A Bog dragi si ga znade uzeti, kad ga treba.

Sada je moj položaj u mnogome olakšan. Dodijeljen sam na rad župnom uredu u Valpovu. Pomažem u pastvi, na stanu i košti sam u župnom dvoru, a u logoru vršim samo svećeničku službu. Nedjeljom i blagdanom služim svetu misu večernjicu, izpovjedam. Svaki dan pak zađem na neko vrijeme unutra, obiđem bolesnike, providiram redovito sve, i obavljam ukope. I ljudi su u svojoj biedi vrlo veseli, kada vide i svećenika među sobom.

Toliko sam smatrao potrebnim izvjestiti preč. Naslov o svome položaju.

Ostajem in Domino najpokorniji

*Petar Fischer
župnik daljski³⁰*

U Valpovu, 10. rujna 1945.

U ime biskupa Akšamovića, delegat Josip Sokol odgovorio je Fischeru i u svom pismu istaknuo: "Vašim sadanjim vijestima mnogo smo utješni i radujemo se ovom olakšanju, koje sada uživate. Dao Bog, da bar ovako potraje, dok se ne uzmognete sasama k nama povratiti i biti potpuno slobodni. Mi smo učinili sve što nam je bilo moguće, a ne ćemo prestati ni u buduće, jer nam je to dužnost i srce nas boli znajući za patnje naših dobrih svećenika".³¹

Tijekom svog boravka u logoru, Fischer je započeo voditi popis, odnosno, maticu umrlih u logoru. Danas se taj popis čuva u Župnom uredu u Valpovu i predstavlja jedinstveni i neprocjenjivi dokument u proučavanju problematike progona Folksdojčera u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata. Popis je vođen u vremenu od 19. lipnja 1945. do 24. travnja 1946., a župnik Fischer ga je vodio do studenog 1945. godine, kada je pobjegao iz logora. Matica navodi 1015 osoba, uglavnom staraca, žena i djece. Uz ime i prezime umrlog navedeni su godina rođenja, mjesto prebivališta (ponekad i rođenja) i dan smrti.³²

Bijeg iz logora

Nakon što se ispostavilo da je Petar Fischer zabunom ponovno doveden u logor Valpovo, stigla je naredba da ga se prebaci u zatvor u Staru Gradišku. Budući da je intervencijom Biskupskog Ordinarijata dokazano da je Fischer asimilirani Hrvat, određeno je da za njega više nema mjesta u logoru za Folksdojčere, već da kaznu

³⁰ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1441/45, Fischerovo pismo Biskupskom Ordinarijatu u Đakovu od 10. rujna 1945.

³¹ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1441/45, 20. rujna 1945.

³² V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 12.; Vladimir GEIGER, *Umrli i umoreni Osječani u logoru Valpovo 1945/46. godine prema zabilješkama župnika Petera Fischera, Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, br. 3, Osijek, 1995., str. 95.-96.

treba izdržavati u Staroj Gradišci.³³ Za namjere logorske uprave Fischer je saznao od "povjerljivog pisara" iz logorskog ureda: "Da se znate ravnati", reče on, 'došla je naredba da vas se otprati u Gradišku.' – Ja rekoh: 'U Gradišku ne idem!' A pisar odvrati: 'Radite što znate, čim dođe komadant bit ćete prebačeni.'³⁴ Odlučan da pod svaku cijenu izbjegne odlazak u Gradišku, Fischer se odlučuje na bijeg iz logora, što mu je i uspjelo u studenom 1945. godine, kada se našao kao pratnja svećeniku u vezi uhićenja i suđenja nadbiskupu Alojziju Stepincu.³⁵ Sam čin bijega Fischer opisuje na sljedeći način: "Tu sam ja uspio, na vratoloman način, iz logora pobjeći. Izbjegao sam (naime) jednoj partizanki iz ruku. Dok se ona sjetila da ima pušku, ja sam već uhvatio grmlje. Bio sam tjedan dana sakriven u jednom stogu sijena, dok je za mnom bila hajka".³⁶ Pretpostavljajući da će potraga biti usmjerena na Župni dvor u Valpovu, gdje se do bijega nalazio na radu, Fischer se tijekom deset dana provedenih u Valpovu, skrivao kod jednog seljaka. "I zaista, hajka je bila odmah na župni dvor. Župnika i kapelana su postavili uz dvor, revolvere na čelo i silili ih da kažu gdje sam ja. Poslije su mi pričali, da su znali, rekli bi, jer revolver na čelu je nešto vrlo neugodno."³⁷ Nakon skrivanja u Valpovu, Fischer je uspio doći u Đakovo, kod biskupa Akšamovića, za kojeg kaže da je bio "uvijek kuražan". Biskup je namjeravao Fischera skloniti na Strosmyerovac, biskupsku ekonomiju nedaleko od Đakova, gdje bi kao kućni sluga čekao da prođe opasnost. Međutim, kada je biskup nazvao redovničku poglavaricu, koja je trebala primiti Fischera, ona mu je rekla: "Nek' taj bježi! Traže ga. Imali smo čitavu kućnu pretragu". Nakon što im je prvotni plan propao, Akšamović je Fischera poslao u selo Strošince: "Idi ti u Strošince! Tamo nema mnogo prometa, ti ćeš se tamo spasiti". Prije odlaska u Strošince, Fischer se navratio kod Pere Ivanišića, profesora teologije u Đakovu, kako bi se oprostio s njim, od kojeg je tom prilikom dobio pismo za 'podzemnu akciju', koje mu je trebalo pomoći prilikom bijega preko granice. Od velike pomoći Fischeru su bili i lažni dokumenti, koji su mu omogućavali sigurnije kretanje, a dobio ih je, kako sam navodi, "od onih u šumi, s kojima sam bio došao u

³³ Fischerovo pismo dr. Geigeru, travanj 1995.

³⁴ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, str. 24.; A. JARM, Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, u: Z. ŠEPAROVIĆ (ur.), *Da se ne zaboravi*. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, str. 85.; A. JARM, Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, *Đakovački glasnik*, Đakovo, 8. veljače 2004.

³⁵ V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 379.

³⁶ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, str. 24.; A. JARM, Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, u: Z. ŠEPAROVIĆ (ur.), *Da se ne zaboravi*. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, str. 85.; A. JARM, Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, *Đakovački glasnik*, Đakovo, 8. veljače 2004.

³⁷ Fischerovo pismo dr. Geigeru, travanj 1995.

vezu”.³⁸ Po dolasku u Strošince, Fischer je dobio daljnje upute: “Idi u Maribor. Uđi u autobus za Ptuj. Tamo gdje autobus stane uđi u kuću i pitaj za Miloša. Taj će ti dati dalje upute.” – Tako i bi. Dođe Miloš i kaže mi: ‘Idite u Mursku Sobotu, hotel Central, soba 28. U 8 sati će jedan kucnuti na vrata i kazati *Maribor*. Njemu se povjerite, on će vas provesti.’ Tako i bi. To je bio moj bijeg i spas pred hajkom”. Anonimni pomoćnik, po riječima umirovljenog daljskog župnika Stjepana Lovrića, najvjerojatnije je bio njegov tetak iz Čačka, Radomir Čelović.³⁹ U siječnju 1946. godine Petar Fischer je s lažnim dokumentima i uz pomoć brojnih suradnika uspio prijeći austrijsku granicu i doći u Linz, gdje je nastavio obavljati svoju svećeničku dužnost. Najprije je djelovao kao kapelan u mjest Bad Ausse, a zatim je 16 godina bio dušobrižnik za izbjeglice u crkvi Srca Isusova (Lager 65) u Linzu. U to vrijeme preuzima i službu vjeroučitelja u osnovnoj školi u kojoj ostaje do svog umirovljenja 1978. godine. Od 1986. godine stanuje u svećeničkom domu Sestara križarica u Linzu, gdje također djeluje kao ispovjednik.⁴⁰ Unatoč velikoj nesreći koja ga je snašla po završetku Drugog svjetskog rata, Petar Fischer doživio je duboku starost i bio najstariji živući svećenik Đakovačke (Bosanske) i Srijemske biskupije. Preminuo je u Linzu, 23. rujna 2007. godine u 96. godini života.

³⁸ Lažne dokumente Fischer je navodno dobio od jednog “partizanskog oficira”, koji mu je obećao da će ga na vrijeme obavijestiti, ako mu zaprijeti opasnost. Nadalje, Fischer je došao u kontakt i s jednom organizacijom u Hrvatskoj, koja je imala veze i u Srbiji i čiji su mu suradnici pomogli da pobjegne iz zemlje. *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 538.

³⁹ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, str. 23.-25.; A. JARM, Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, u: Z. ŠEPAROVIĆ (ur.), *Da se ne zaboravi*. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, str. 84.-85.; A. JARM, Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, *Đakovački glasnik*, Đakovo, 8. veljače 2004.

⁴⁰ Preminuo svećenik Peter Fischer, *Deutsches Wort/Njemačka riječ*, br. 66, Osijek, 2007., str. 48.

Behandlung der Priester deutschen Stammes seitens der kommunistischen Regierung auf dem Beispiel des Pfarrers Peter Fischer aus Dalj

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird das Schicksal des Pfarrers Peter Fischer aus Dalj nach der Herstellung des kommunistischen Regimes in Jugoslawien 1945 dargestellt. Da er katholischer Pfarrer deutschen Stammes war, befand sich Fischer in Ungnade der neuer Regierung, welche die Volksdeutsche und Angehörige der katholischen Kirche strengstens verfolgte, davon erzählt die Einleitung dieser Arbeit. In der Fortsetzung der Arbeit wird die Verhaftung Fischers und sein Aufenthalt im Arbeitslager Valpovo, seine misslungene Aussiedlung nach Österreich, seine Rückkehr nach Valpovo und zuletzt seine Flucht aus dem Lager dargestellt. Der außergewöhnlich interessante und auch ungewöhnliche Rettungsweg des Pfarrers aus Dalj endet in Linz, in Österreich, wo er, als ältester Pfarrer des Bistums von Đakovo (Bosnien) und Sirmium 2007 im 96. Lebensjahr verstarb.